УДК 7.047

Н.М. Горюнова

«ТАТАРСТАННЫҢ НЕФТЬ ТӨБӘГЕ ПЕЙЗАЖЫ» СЕРИЯСЕННӘН

ТАЛАНТЛЫ ОСТАЛАРНЫҢ ӨЧ БУЫНЫ

Статья из серии «Пейзаж нефтяного региона Татарстана» знакомит с творчеством ярких представителей разных поколений, объединенных одной школой, – художественно-графическим отделением Лениногорского педагогического училища. На примере искусствоведческого анализа произведений художников М. Закирова, Р. Гумерова и Н. Петрова рассматривается индивидуальный подход авторов к решению образов природы региона.

Ключевые слова: пейзаж городской, деревенский, индустриальный; художники юго-востока Татарстана; М. Закиров, Р. Гумеров, Н. Петров, Лениногорское педагогическое училище, традиции, индивидуальная живописная манера художников.

An article from the series «Landscape of the oil region of Tatarstan» introduces the art of the outstanding representatives of different generations, united by one school – the graphic arts department of the Leninogorsk pedagogical college. By example of art history analysis of the works of artists M. Zakirov, R. Gumerov and N. Petrov, we consider the individual approach of the authors to solving the images of nature in our region.

Keywords: landscape urban, rural, industrial; artists of southeast Tatarstan; Leninogorsk pedagogical college, traditions, individual painting style.

Татарстанның көньяк-көнчыгыш төбәге сәнгате 1950 еллар ахыры – 1960 еллар башында үсә башлый, бу Россиядә милли сәнгать мәктәпләренең артуы күзәтелгән чорга туры килә. Нефть сәнәгате белән бәйле интенсив икътисади тормыш үсү нәтиҗәсендә Татарстан бу исемлектә аерым урын алып тора, бу табигый инфраструктура һәм мәдәниятнең үсешенә китерә. Лениногорск шәһәрендә музыка-сәнгать педагогия училищесы ачылу (1961), ә Бөгелмә шәһәрендә Татарстан АССР сәнгать фондының филиалын оештыру (1958) төбәкнең сәнгать тормышын үстерүгә этәргеч биргән мөһим фактор булып санала. Соңрак бер-бер артлы Әлмәттә (1975) һәм Лениногорскида (1977) күргәзмә заллары ачыла, алар үз чиратында республиканың хәзерге заман тасвирый сәнгатен популярлаштыруда зур роль уйныйлар. Бу вакыттагы әлеге төбәк рәссамнарының күбесе – КСУны тәмамлаучылар. Алар Казаннан Лениногорск педучилищесына укытырга, яңа шәһәрләрне сәнгатьчә бизәү, аларны эстетик элементлар белән баету өчен киләләр. Сәнгать белгече Р.Р. Солтанова сүзләренә караганда, «...шәһәр үзенең индустриаль урбанизация процессында төбәктә сәнгатьнең барлыкка килү һәм үсү шарты булып тора. Икенче яктан, сәнгать үзе бу индустриаль процессның рухи ягын чагылдыра» [Султанова, с. 32–38, 80, 86–87]. Лениногорскиның беренче

профессиональ рәссамы М.Х. Хәертдинов төбәк табигатенә соклана һәм биредә Татарстан рәссамнары өчен «нефть Барбизоны» оештырырга хыяллана [Альметьевская картинная..., с. 7–8, 49, 50]. Аның хыялы тормышка аша: Беренче Республика сәнгать Пленэры Лениногорскида 2015 елда шәһәрнең 60 еллык юбилее уңаеннан Мәснәви Хәертдиновка багышлап оештырыла.

Хәзерге вакытта республикабызның көньяк-көнчыгышында пейзажчы рәссамнарның тулы бер плеядасы эшли. Тәүге язмада бу жанрның күренекле өч вәкиле иҗатына тукталып үтик. Алар барысы да Лениногорск музыка-сәнгать педагогия училищесын тәмамлаган, яшьләре ягыннан гына аерылалар: Мансур Закиров (1937 елгы, педагогы М.Х. Хәертдинов), Ришат Гомәров (1960 елгы, педагогы В.С. Гецев), Николай Петров (1980 елгы, педагогы О.А. Кульпин), һәркайсы – реалистик сәнгать тарафдары һәм туган якларына чиксез гашыйк зат. Әлеге рәссамнарның һәрберсе актив иҗат эшчәнлеге процессында үзенең яраткан предметын сайлый һәм табигатькә үзгә карашын, аны рәсемгә төшерү манерасын булдыра. Аларның әсәрләре 2017–2020 елларда зур шәхси күргәзмәләрдә аеруча уңышлы чагылыш таба.

Мансур Закиров (Шөгер авылында яши) Татарстан табигатенең лирик образлары контрасты йогынтысында, Шушма елгасының тын ярлары – Ангуэм тундрасының монументаль-романтик картиналары, Ерак Көнчыгыш кыялары, Чукотка табигатенең куәтле горур бөеклеге тәэсире белән формалашкан пейзажчы рәссам. Аны Рокуэл Кент һәм Джек Лондон образлары илһамландыра. Ул радист буларак катнашкан геологик экспедицияләр аңа борынгылыкны саклаган әлеге гаҗәеп урыннарны төрле яклап ачкан. Рәссам еш кына тундрага чыгып китеп, кыска таңнарны каршылап, ак төннәрнең буяуларына сокланып, чукот поселокларында зарисовкалар һәм этюдлар ясаган һәм, ахыр килеп, бу гүзәл якны чын-чынлап яраткан. Ивылтин районының Озерный бистәсендә яшәүчеләр аны «Чукотка җире җырчысы» дип атаган. Әкренләп рәссамның рәсем ясау осталыгы арткан, дөньяга, кешенең дөньядагы урынына үз карашы формалашкан. Барлык композицияләр дә диярлек авторның Чукотканың төрле почмакларына походлары, сәфәр, очышлары нәтиҗәсендә туган. Монда Врангель утравыннан пейзажлар да, Ангуэм тундрасы да, Тамватней буровойлары да, төньяк диңгезнең салкын киңлекләре һәм тауларның карлы түбәләре дә бар. Авторның манерасы җылы төсләр гаммасы белән аерылып тора. Әлеге гамманы төньякның җирән туфрагы да бирә. «Навигация» (1980), «Төньяк метеостанциясе» (1980), «Төньяк поселогы» (1982) картиналары табигатьнең борынгылыкны саклаган мәһабәт гүзәллеген көндәлек эшләр белән мәшгуль кешеләр яшәгән сирәк авылларга каршы куя. «Ванкарем балыкчылары» (1985) һәм «Төньяк сулышы» (1989) картиналарын Мансур Закиров иҗатында эталон дип атарга мөмкин. Эчтәлекләре белән алар Төньяк яшәешенең үзенчәлеген тулысынча чагылдыралар: кырыс мәһабәт киңлек, кар баскан түбәләр, салкын су көзгеләре һәм көндәлек профессиональ һәм көнкүреш мәшәкатьләренә

чумган гади кеше тормышы арасындагы контраст. Эшләрнең колориты төсләрдәге җылы гамма төсмерләре кушылмасы белән аерылып тора, аңа төньякның җирән туфрагын һәм һава киңлекләрендә «сфумато» томанын сурәтләп ирешелә. Рәссам күләмнәрне аерым һәм йомшак итеп әвәләүгә төсләрдән төсмерләргә күчешле буяу аша ирешә. Һәм рәссамның иң яхшы әсәрләренә чыннан да әсир итүчән тулы колорит хас [Горюнова, 2020, с. 5–18]. Иҗат шәхесе һәм аның дөньядагы урыны темасы аның нәкышендә аерым бер юнәлешне тәшкил итә. Мансур Закировның күп кенә картиналары рәссамның табигать белән икәүдән-икәү генә калуы турында сөйли. Шәхеснең рухи-иҗади тормышының үзкыйммәтен раслау, көчле хисләрне, күтәренке рухлы һәм савыктыргыч табигатьне сурәтләү – Закиров иҗатының мөһим үзенчәлеге. «Тема эзләгәндә», «Илһам» кебек картиналарында һ. б. рәссам образы һәм аңа ачылган гаять зур гүзәл дөньяның сокландыргыч бергә кушылуын күрәбез. Туган ягына кайткач та, Закировның иҗат эшчәнлеге дәвам итә, ә соңгы дистә еллар дәвамында аеруча нәтиҗәле була. Рәссам өчен туган Татарстаны табигатенең яраткан мотивлары, Шөгернең йөрәккә якын пейзажлары хәзер рәссам өчен сурәтләү предметына әверелә. Рәссамның картиналарыннан безгә болан көтүче якутлар белән янәшә авылдашлары, якташлары карап тора: «Көз. Томан», 2011; «Кышкы авыл», 2010; «Язгы кар», 2011. Аның пейзажларында яңадан монохром, нәфис төсләр гаммасы пәйда була, ул энҗекөмешсыман төсмерләре һәм импрессионистик алымнары белән әсир итә: «Сыкы. Салкын иртә» (2011); «Мәчетле пейзаж» (2012); «Кышкы мотив», (2013). Туган җиребезнең кышкы пейзажлары аеруча матур [Горюнова, 2016, с. 58]. Автор Төньякның гаҗәеп мавыктыргыч образларыннан да аерылмый, аның дистәләгән этюдлары үзләренең романтик матурлыгы белән таң калдырган зур полотноларга әйләнә: «Балыкчы алачыгы» (2000); «Чукотка. Көтү» (2006); «Соңгы үткел» (2001); «Җәйге һава торышы» (2006) һ.б.

Ришат Гомәров сәнгать училищесында укыган вакытта ук Татарстанда танылган рәссамнарның тулы бер плеядасын тәрбияләгән талантлы педагоглар җитәкчелегендә иҗат итә башлый. Ул педагоглар В. Гецев, О. Кульпин, Татарстанның күренекле пейзажчысы А. Прокопьев нәкыше белән кызыксына. Алга таба да нәкыш осталары һәм хезмәттәшләре белән аралашу аңа иҗади потенциалын ачкан пейзаж белән мавыгырга ярдәм итә. Гомәров XX гасырның бөтендөнья реалистик рәсем сәнгате традицияләренә тугрылыклы кала: картиналарында табигатьтәге төсләрне саклый, әмма ул аларны безнең хәзерге шәһәрләр, поселоклар һәм авыллар тормышының конкрет мотивлары белән баета, әйләнә-тирә дөньяның барлык күренешләрен һәм халәтен яратып сурәтли, – рәссамның һәр полотносында нәкъ менә шул сыйфат ярылып ята. 1995 елдан Гомәров төрле күргәзмәләрдә актив катнаша башлый, бу аңа берөзлексез һәм тайпылышсыз һөнәри яктан үсәргә ярдәм итә. 2000 еллардагы күргәзмәләрдә без үзенчәлекле таныш манерага ия һәм чынбарлыкка үз карашы булган тулысынча

формалашкан рәссам белән очрашабыз. Рәссамның эшләре оптимизм, гадәти булмаган, еш кына югары фикерле, уйланылган, зәвыклы композицияләре белән аерылып тора. Алар авторның югары нәкыш техникасына ия булуын күрсәтеп тора: «Вандовка. Әбиләр чуагы» (2005) яки «Салкын иртә» (2006), «Язгы ташу» пейзажларындагы кебек пумала һәм мастихин белән үзенчәлекле динамик буялыш – штрихлар төшерә [Альметьевская картинная..., с. 7–8, 49, 50]. Р. Гомәров үзен лирик пейзаж жанрында аеруча ачык күрсәтте. Ул табигатьнең таныш күренешләрендә кителмәгән матурлыкны ассызыкларга тырыша: әле йорт түбәсен һәм яңгырдан соң якты кояш нурларына күмелгән агачларны, әле авыл өенең гап-гади болдыры белән ап-ак чәчәккә күмелгән купшы шомырт куагы арасындагы контрастны күрсәтә («Шомырт чәчәк ата», 2000). Кискен контраст төсләр һәм бай фактура тулы көзге һәм кышкы пейзажлар сәнгати-образлы тәэсирлелек ягыннан аеруча отышлы. Соңгы елларга караган эшләре рәссамның осталыгы арту һәм пейзажга яңа караш формалашу турында сөйли. Ул монументаль, эпик һәм халык тормышыннан, хезмәтеннән аерылгысыз була бара. Картиналар композициясе горизонталь буйлап сузыла һәм, туган җирнең матурлыгын һәм байлыгын данлап, гомумиләштерелгән синтетик характерга ия була («Җәйге иртә», 2019). Рәссамның төрле күргәзмәләрдә катнашкан җете төсләргә бай картиналары тамашачыларда зур кызыксыну тудыра [Горюнова, 2018, с. 82–85]. 2019 елда Р. Гомәровның юбилее уңаеннан оештырылган соңгы күргәзмәсе аның талантын төрле яклап ачты: ул – пейзажчы да, башкаларга охшамаган портретчы да, матур натюрмортлар авторы да.

Николай Петровның җитлеккән нәкыш стиле 2000 елларда барлыкка килә. Бу вакытта язылган пейзаж, портрет һәм натюрмортлары төсләрнең җиңеллеге, импрессионистлык һәм аңа хас композиция һәм пространстволы-пластик чишелеш үзенчәлекләре белән аерылып тора [Епишин, с. 50–53]. Әлмәтнең Реклама һәм шәһәрне бизәү департаментында эшләү аңа хәзерге заман шәһәр мохитен барлыкка китерергә ярдәм иткән төрле эшчәнлек төрләре белән шөгыльләнергә мөмкинлек бирә. Параллель рәвештә көннән-көн ул сөекле шәһәрендәге тормышны, аның үсешен, кәефләр, ел фасыллары үзгәрүне тирәнтен уйланып һәм яратып күзәтә. Әһәмиятле зарурият, хәзерге шәһәр киңлегенең тышкы күренешен кайгырту, функцияләр төрлелеге һәм яраткан жанрына – шәһәр һәм авыл пейзажына ихлас бирелгәнлек аның профессиясендә бербөтен тәшкил итә. Акрынлап рәссам Татарстанның Көньяк-Көнчыгыш төбәге сәнгатендә үзенә шактый зур урын алуга ирешә. Бер генә эре күргәзмә дә аның катнашыннан башка узмый [Горюнова, 2018, с. 82–85]. Ул күбесенчә лирик пейзаж, натюрморт һәм сирәк кенә тематик картина остасы буларак чыгыш ясый. Соңгы елларда ул табигатьнең төрледән-төрле күренешләре: бала чагыннан ук яраткан авыл мотивлары, үзе озак еллар гомер кичергән шәһәрләрнең төрләре һәм, ниһаять, республиканың көньяк-көнчыгышында, рәссамның туган җирендә нефть чыгару белән бәйле индустриаль пейзаж

өстендә мавыгып эшли. Пленэрлыкны рәссам үз иҗат методының нигезенә сала, барлык пейзажларын ул натурадан яза. «Көз» (2010), «Ритм» (2013), «Алтын көз» (2015) кебек эшләре фронталь тыныч композиция, йомшак, зәвыклы колорит һәм җиңел язу манерасы белән аерылып тора. Аларның сюжетлары М.В. Нестеров, Б.Ф. Домашников картиналарын хәтерләтә, алар шулай ук реалистик, ләкин шул ук вакытта гомумиләштерү көченә дә ия. 2015 елда язылган «Алтын көз» картинасын рәссамның программ полотносы буларак ассызыклап күрсәтергә мөмкин. Ул Петровны һәм рәссам, һәм зур шәхес буларак характерлаучы эчтәлекле һәм матур сыйфатларны үзенә туплаган. Анда төсләрнең сафлыгы һәм чисталыгы, чынбарлыкны тоюда лириклык, шулай ук картинаның формаль-пластик элементларында иллюзорлыкиңлек, декоратив һәм эмоциональ-тәэсирле башлангычны табу омтылышы тантана итә. Бу сыйфатлар табигатьнең үзендә яшеренгән: алтынсу сары төскә кергән каеннарның җиңел силуэтында, күк йөзенең үтә күренмәле нәфис зәңгәрлегендә һәм авыл корылмаларының көмешсыман төсмерендә. Соңгы вакытта ул шәһәр пейзажын мавыгып сурәтли: эре нефть үзәге булган Әлмәт шәһәренең якты образын тудыра. 2016–2018 елларга караган пейзажларында төсләрнең көче арта, буялыш куера, гайрәтлерәк була бара һәм аның рәсем сәнгатендә роле дә сизелерлек күтәрелә. Эчтәлек башлангычы конкретлаша һәм аңлаешлы-билгеле төс ала. Табигатьтәге төсләр байлыгы рәссам өчен чын-чынлап ләззәт чыганагына әверелә. Нәкъ менә этюд нәтиҗәдә төгәлләнгән «продукт»ны тәшкил итә, ә этюдлардан тәэсирләнү мозаикасыннан акрынлап тулаем бер шәһәр образы барлыкка килә. Петров Әлмәткә гашыйк кеше. Аның пейзажларында без киң урамнар, мәйданнарны гына түгел, ә паркларны да, ишегалларындагы аулак почмакларны да, хәтта архитектура элементларын да (тәрәзәләр, тәрәзә йөзлекләре, ян капкалар, эскәмияләр) күрәбез. Скульптура һәйкәлләре, истәлекле тарихи биналар белән янәшә яңа төзелешләр, транспорт һәм җәяүлеләр хәрәкәтен дә сурәтли ул. Рәссам шәһәр атмосферасын, аның пульсын, тормыш ритмын бирергә омтыла. «Алсу йорт» (2016), «Әлмәттәге ишегалды» (2018) исемле кечкенә этюдларында ул уянып килүче язгы шәһәр атмосферасын бик оста тотып ала, төсләр дә уңышлы сайланган. Шәһәрнең төп магистрале – Ленин урамы күренешләрен биргән пейзажлар аерым игътибарга лаек. Аңа төрле эчтәлекле дистәләгән полотно багышлана: «Әлмәт. Ленин мәйданы» (2017), «Әлмәт. Ленин урамы. Көз» (2017). Алар арасында соңгысы оригиналь панорама композициясе (70 см га 200 см) белән аерылып тора. Полотнода яңгырдан соң кибәргә дә өлгермәгән юл һәм йортлары белән (аларга кояш нурлары сибелгән) кинәт эчкә кереп киткән урамның фронталь кисеме ачык күренә. Көзге агачлар, юеш күпергә коелып һәм йортларның, фонарьларның, узып баручы машиналарның чагылышы белән кушылып, үзләренең алтын төсләрен акрынлап җуя баралар. Рәссамның динамик нәкыш манерасы, өслекләр юнәлеше һәм тирәлектәге төсләр төрлелеге бу тыныч

күзге пейзажны дулкынландыргыч итә. Петров пейзажларының тулы бер сериясе яңа төзелешләр шигъриятенә багышланган: «Яңа квартал» (2017), «Шәһәр төзелә», «Яңа микрорайон» (2017) һ.б. «Нефть темасы» Татарстанның совет һәм хәзерге заман сәнгатенең үзәк темаларының берсе. Ул Николай Петров өчен дә якын: «Буровой» (2016) кебек кечкенә этюдлар, аннан зуррак «Артык тирән» (2012), «Яңа скважина» (2017) «Буровойның күченүе» (2017) картинасының берничә варианты. Петровның индустриаль пейзажлары сериясе хезмәт казанышларының героик романтикасы, яңа эзләнүләр белән тулы. Дәртле яңгыраш, җете төсләр гаммасының сафлыгы, аның якты кояш нурларына күмелгәнлеге, кыска кискен буялыш һәм гомуми нәкыш рәтенең декоратив бөтенлеге – бу картиналарның үзенчәлекләре менә шунда [Горюнова, 2018, с. 115–127].

Үзләренең иҗади үсеш процессында рәссамнар Закиров, Гомәров һәм Петров төрле жанрларга мөрәҗәгать итәләр, өйрәнәләр һәм үзләрен төрле сәнгать алымнарында һәм материалларда сыныйлар. Әмма аларны нинди генә мотивлар илһамландырмасын: шәһәр яки авыл пейзажымы, архитектура һәйкәлләре яки нефть төбәгенә хас билгеләрме, индустриаль мотивлармы – нәкыштә барысы өчен дә уртак бер сыйфат бар: лиризм, дөнья матурлыгына гашыйклык һәм аның күптөрлелеге. Илебез пейзаж мәктәбенең иң яхшы традицияләрен үстереп, Мансур Закиров табигатьнең романтик-фәлсәфи образларын тудыра, Ришат Гомәров үзәкләргә үтеп керә торган лирикага тартыла, Николай Петров шәһәр тормышының тетрәндергеч дәртлелеген һәм динамикасын бирә, ә барысы бергә алар Туган җирнең бай табигатенә дан җырлый.

Әдәбият

Альметьевская картинная галерея. Живопись. Графика. Музей-галерея «Новый эрмитаж – один». М., 2005.

Горюнова Н., Саярова Э. Маснави Хаертдинов. Казань, Рухият, 2009.

Горюнова Н. Новости Юго-Востока. Осень – 2015 // Вестник. 2016. № 2. С. 58.

Горюнова Нина. Хроника художественной жизни города Лениногорска // Искусствоведение Татарстана: альманах. Вып. 1. Теория, история, современная художественная практика / авт.-сост. Р.Р. Султанова. Казань, 2017. С. 263 – 269.

Горюнова Н.М. Николай Петров // Альметьевск любимый, жемчужина края. Казань: Заман, 2018. С. 118–127.

Горюнова Нина. Художники юго-востока Татарстана: простота и искренность // Казань. 2018. № 1. С. 82–85

Горюнова Нина. Мансур Закиров – художник, очарованный Чукоткой // Закиров Мансур. Казань: Фолиант, 2020. С. 5–18.

Епишин А.С. Удачный дебют // Русская галерея – 21 век. 2013. № 4. С. 50–53.

Султанова Р.Р. Искусство новых городов Республики Татарстан (1960–1990 гг.). Казань, 2001.

Члены Союзов художников в Республике Татарстан // Искусствоведение Татарстана: альманах. Вып. 1. Теория, история, современная художественная практика / авт.-сост. Р.Р. Султанова. Казань, 2017. С. 294, 298.

Горюнова Нина Михайловна,
сәнгать белгече, РСФСР Халык мәгарифе отличнигы